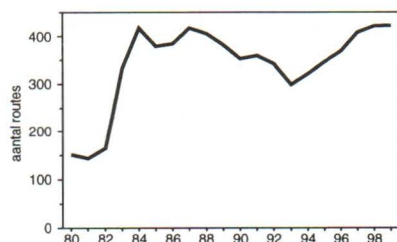

PTT-resultaten december 1999

In samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek werd in de winter 1999/2000 voor de 22e maal het Punt Transect Tellingen-project (PTT) georganiseerd. Ruim 400 tellers gingen tussen 15 december en 1 januari op pad. Het aantal getelde routes groeide tot een recordaantal sinds de start van het project. Hieronder volgt een overzicht van wat er op die routes zoal werd gezien. Bovendien wordt het voorkomen van de Veldleeuwerik als overwinteraar uitgelicht.

Record aan routes in zachte december

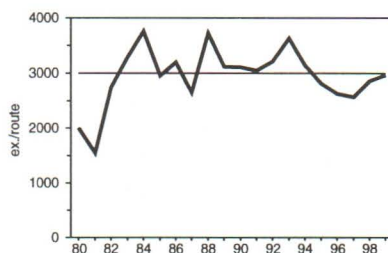
In december 1999 werden 434 routes geteld, 12 meer dan het oude record van 422 uit 1998. Daaruit blijkt dat het PTT project nog steeds erg goed aanslaat. Sinds de start van de PTT-tellingen, met proeftellingen in december 1978 en 1979, zijn er nu zes jaren waarin op meer dan 400 routes waarnemingen werden gedaan (figuur 1). Twee tellers hadden in december 1999 hun handen vol aan het veldwerk: namelijk N. Buiten uit Haarlem (10 routes) en H. Raaijmakers uit Harderwijk (7 routes). Zij behoren al vele jaren tot de groep fervente PTT-tellers. Daarnaast waren er zeven tellers en twee vogelwerkgroepen die ieder vier routes telden, en acht tellers die drie routes voor hun rekening namen. De tellingen werden uitgevoerd onder uitgesproken milde, en overwegend gunstige weersomstandigheden. November was zacht, droog en zonnig, december over het geheel genomen zeer nat, zacht en eveneens zonnig. Voorafgaand aan de telperiode van 15 december-1 januari schommelde de temperatuur tussen de 5 en 10°C en viel er veel regen. Tijdens de telperiode wisselden slechte en goede dagen elkaar af. Vooral 16 en 17 december waren door harde wind en regen onaangenaam. De overige dagen was het redelijk tot goed buiten toeven.

Figuur 1. Aantal getelde PTT-routes in december 1978-99.

Soorten en aantallen

Op het SOVON-kantoor liggen momenteel nog 11 formulieren die pas recent binnen zijn gekomen en nog wachten om ingevoerd te worden. Op de 423 verwerkte routes werden 183 soorten (incl. 14 exoten) en ruim 1.250.000 vogels geteld. Overeenkomstig het langlopende gemiddelde, bedroeg het aantal vogels per route gemiddeld zo'n 3000 (figuur 2). De spreiding is evenwel groot: er waren tellers die met slechts 72 vogels huiswaarts keerden en er waren tellers die meer dan 28.000 vogels in hun boekje konden bijschrijven. In het algemeen waren routes in waterrijke gebieden goed bedeed, terwijl vooral op de hogere zandgronden de aantallen per route binnen de perken bleven. Het aantal soorten (incl. exoten) varieerde van 14 tot 72 (gemiddeld 38).

Figuur 2. Gemiddeld aantal vogels per PTT-route in december 1978-99 (rechte lijn geeft het gemiddelde aantal in 1980-99 weer).

Op drie na, hadden alle waarnemers Zwarte Kraaien op hun route. Deze soort voert daarmee de lijst met de hoogste presentie aan, gevolgd door Merel en Koolmees (tabel 1). De top-tien van aantallen ziet er duidelijk anders uit. Met bijna 200.000 exemplaren was de Kogans hier nummer één, op afstand gevolgd door Smient en Spreeuw. Deze drie soorten zijn al goed voor bijna een derde van alle getelde vogels. Voor de Kogans gaat het zelfs om een substantieel deel (de helft) van de in Nederland verblijvende populatie, die normaal gesproken in december zo'n 400.000 vogels omvat. Overigens gaat het hier bij de waarnemingen in het PTT waarschijnlijk grotendeels om overvliegende vogels.

Natuurlijk zagen de tellers ook weer de nodige krenten in de pap. Twintig soorten werden op slechts één route gezien, o.a. Parelduiker, IJsduiker, Jan-van-gent, Kleine Zilverreiger, Visarend, Geelpootmeeuw, Pontische Meeuw (alle 1 ex.), Taigaboomkruiper (2), Grote Kruisbek (3) en Pestvogel (14). Leuke soorten die op twee routes werden gezien waren bijvoorbeeld Zeearend (beide routes 1 vogel) en Dwerggans (3 en 2 ex.). Opvallend schaars was de Ruigpootbuizerd, waarvan er slechts 7 werden gezien op 7 verschillende routes. Sinds 1983, het jaar dat voor het eerst het aantal van 300 routes werd bereikt (figuur 1), was het gemiddeld aantal Ruigpootbuizerds 25 (min. 12 in 1994 en max. 39 ex. in 1985). Met het absolute dieptepunt in december 1999 werd de al eerder ingezette negatieve trend verder doorgezet. Een roofvogel die het juist al jaren goed doet is de Slechtvalk. Hiervan werden maar liefst 40 vogels gezien, verdeeld over

Tabel 1. Top tien in presentie (percentage van de routes waarop een soort gezien is) en aantal (totaal op alle 423 routes en maximum op één route, rechter deel tabel) in december 1999.

	% routes	Totaal	Maximum
1 Zwarte Kraai	99,3	Kogans 196.348	17.500
2 Merel	96,7	Smient 112.766	13.110
3 Koolmees	95,0	Spreeuw 92.637	3341
4 Buizerd	94,6	Brandgans 88.087	15.400
5 Houtduif	92,2	Wilde Eend 75.404	3821
6 Vink	91,7	Kokmeeuw 74.722	2977
7 Ekster	90,5	Kievit 65.849	3500
8 Pimpelmees	88,4	Houtduif 51.995	1797
9 Kauw	87,9	Stormmeeuw 50.871	2735
10 Wilde Eend	85,1	Meerkoet 49.190	1274

32 routes (8 routes hadden 2 vogels). In de periode 1983-98 bedroeg het gemiddeld aantal Slechtvalken tijdens een decembertelling 7 (uitersten 1 in 1984 en 17 in 1998). Eveneens positief nieuws is er te melden over het aantal IJsvogels. Dankzij de laatste drie zachte winters, zit het aantal waarnemingen weer in de lift, met resp. 2, 13 en 32 ex. in 1997-99.

De PTT-indexen van 84 soorten wintervogels (december 1980-99) zijn te vinden op de homepage van SOVON (www.sovon.nl). Geïnteresseerden zonder toegang tot internet krijgen ze toegestuurd door even contact op te nemen met Arjan Boele op het SOVON-kantoor.

Veldleeuwerik uitgelicht

De Veldleeuwerik is een van de wijdst verspreide broedvogels in Europa. In de jaren negentig ging het naar schatting om 27-35 miljoen paar, de vele miljoenen broedparen uit Rusland niet eens meegerekend. In de meeste Europese landen is vanaf de jaren zestig een forse afname ingezet. In Engeland nam de broedpopulatie in deze periode met 54% af, in Duitsland met 60%. In eigen land is het verlies zo mogelijk nog groter en wordt de afname geschat op 90%. Habitatveranderingen, in ons land vooral in cultuurland, worden in het algemeen als de belangrijkste oorzaak voor deze ontwikkeling gezien. De Nederlandse broedvogels overwinteren deels ten zuiden van ons land en worden in de winter aangevuld en vervangen door noordelijke en oostelijke vogels.

Verspreiding

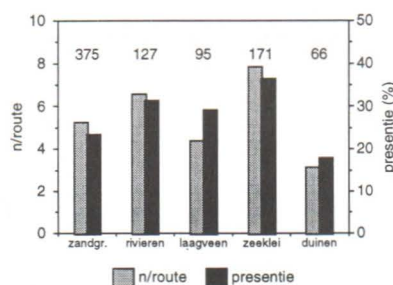
Veldleeuweriken werden in december 1999 op routes in het gehele land waargenomen (figuur 3). In totaal werden op de 423 momenteel verwerkte routes 3934 Veldleeuweriken geteld. Op drie routes werden meer dan 200 exemplaren gezien, namelijk: "Veenkoloniale route" bij Ter Apel (Gr, 284 ex.), "Ten noorden van Hoorn" bij Hoorn (NH, 268 ex) en "Vugthse Gement" bij Vught (NB, 213 ex.). In totaal werd in 1999 op 143 van de 423 getelde PTT-routes (34%) minimaal één Veldleeuwerik gezien. Het verbrokkelde verspreidingsbeeld wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt doordat ze in de winter vooral in groepjes leven en dus geclusterd voorkomen. Door hun schutkleur, onopvallend gedrag en het foerageren op grote akkers zijn de vogels in de winter vaak onzichtbaar tot het moment dat er bijvoorbeeld een Blauwe Kieken-

Figuur 3. Verspreiding van Veldleeuweriken in december 1999.

dief of Smelleken langsvliegt. Het al dan niet waarnemen van grotere aantallen Veldleeuweriken hangt dus deels af van toevallige omstandigheden.

Bekijken we de verspreiding meer in het licht van landschapstypen, dan blijkt dat Veldleeuweriken relatief talrijk zijn op routes in zeekelegebieden, zoals in Flevoland, delen van Friesland, Groningen, Noord-Holland en in het Deltagebied. Tijdens de decembertellingen in 1980-99 werden op de 171 verschillende routes in dit landschapstype gemiddeld 7,9 vogels/route gezien (figuur 4). Ook de presentie is hier het hoogst. De voorkeur voor zeekele zal te maken hebben met het feit dat juist in deze gebieden veel akkers voorkomen met interessante foerageermogelijkheden (denk aan stoppelvelden). Op de routes in het rivierengebied werden gemiddeld 6,6 ex./route geteld, op de routes op de

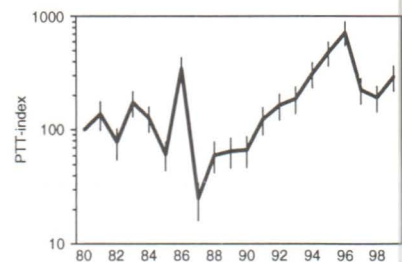
Figuur 4. Gemiddeld aantal Veldleeuweriken per route en presentie (percentage van de routes waarop de soort is gezien) in december 1980-99 in vijf landschapstypen in Nederland. Deze landschapstypen (ook wel fysisch-geografische regio's genoemd) zijn onderscheiden naar bodem, reliëf, waterhuishouding, vegetatie etc. Vijf landschapstypen hadden voldoende routes om bruikbare gegevens te laten zien (aantal routes aangegeven boven iedere staaf).

hogere zandgronden in het oosten van het land 5,3 ex./route. De regio's met de gemiddeld laagste aantallen tijdens PTT-tellingen zijn laagveen (delen van Friesland, Noord- en Zuid-Holland, 4,3 ex./route) en duinen (3,1 ex./route). Ondanks de bijkomstigheid dat tijdens een telling ook overvliegende vogels worden meegeteld, geeft deze figuur waarschijnlijk een redelijke afspiegeling van de verspreiding van Veldleeuweriken in de winter: relatief talrijk in de akkergebieden op zeekele en schaarser in laagveen en in de duinstreek.

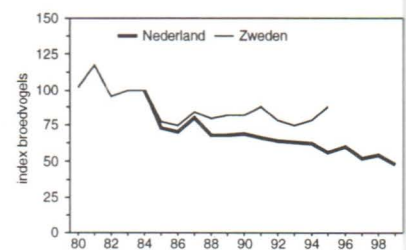
Aantalsontwikkeling 1980-99

De PTT-index van de Veldleeuwerik tijdens de decembertellingen in de jaren 1980-99 fluctueert sterk van jaar tot jaar (figuur 5). Opvallend is de sterke stijging in 1987-96. De laatste drie jaren ligt de index weer op ongeveer het niveau van de eerste helft van de jaren negentig maar nog altijd boven de waarde in de jaren tachtig. Ge-rekend vanaf 1980 is het aantal Veldleeuweriken in december significant gestegen (significante toename van gemiddeld bijna 8% per jaar). Deze ontwikkeling contrasteert nogal met die we kennen van de broedvogels. Daar zetten negatieve trends de toon, zowel in noordelijke broedgebieden (in dit geval Zweden) als in eigen land (figuur 6).

Een belangrijke verklaring voor dit contrast zou kunnen schuilen in het effect van vorst op de PTT-index. De

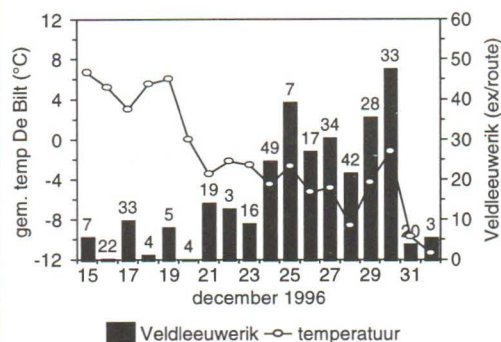
Figuur 5. PTT-index van de Veldleeuwerik met standaardafwijking; decembertellingen 1980-99.

Figuur 6. Aantalsontwikkeling van de Veldleeuwerik als broedvogel in Nederland (BMP-project, 1984-99) en Zweden (1980-95) (index 1984 = 100).

Veldleeuwerik en vorst

Drie opvallend hoge PTT-indexen van de Veldleeuwerik in 1980-99 zijn die van 1986, 1995 en 1996. Het relatief grote aantal vogels tijdens deze tellingen is het gevolg van vorsttrek tijdens de telling. Voor de start van de telling in december 1996, was er nauwelijks enige vorst van betekenis. Tijdens de telperiode nam de temperatuur na de 19° snel af tot -11 °C op 1 januari (figuur 7) met sneeuw op de 25, 29 en 30 december. Gelijktijdig nam het gemiddelde aantal Veldleeuweriken per route toe. Hoewel overtrekkende vogels tijdens een telling niet apart worden genoteerd, is het zeer waarschijnlijk dat het hier om trekkers gaat. Tot en met 22 december daalde de temperatuur tot iets onder het vriespunt. Op de 28° echter was de temperatuur gedaald tot een daggemiddelde van -8 °C in De Bilt. Parallel hieraan werden tijdens deze telling de gemiddeld grootste aantallen Veldleeuweriken per route gezien tussen 23 en 28 december.

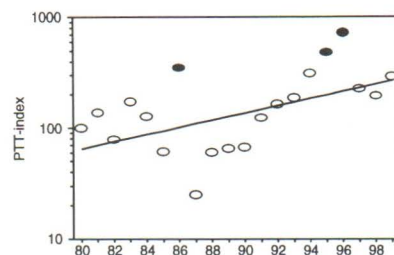

Figuur 7. Gemiddelde temperatuur in De Bilt (°C) en gemiddeld aantal Veldleeuweriken op PTT-routes in december 1996. Boven de staafjes is het aantal routes aangegeven waarop het gemiddelde aantal betrekking heeft.

uitschieters naar boven in figuur 5, in 1986, 1995 en 1996, werden waarschijnlijk stuk voor stuk ingegeven door vorsttrek tijdens de telperiode (zie kader). Veldleeuweriken kennen een uitgesproken vorsttrek. Zodra een koude-inval plaatsvindt, komt een massale verplaatsing op gang, waarbij de aanwezige vogels in onze omgeving vertrekken in zuidelijke richting. Sneeuw zorgt er bovendien voor dat vogels aan de grond veel meer opvallen. Indien zo'n koude-inval zich juist voor of tijdens de telperiode manifesteert, leidt dit tot grote aantallen (vooral overvliegende) Veldleeuweriken. Er zijn echter ook jaren waar vorst al in een eerder stadium tot wegtrek leidt en de index in december laag uitvalt. In december 1981 bijvoorbeeld, werden bij vergelijkbare temperaturen

als in 1996, veel minder Veldleeuweriken gezien, waarschijnlijk omdat het gros al gevlogen was tijdens een eerdere koude-periode in november.

Omdat de vorstrushes tijdens de tellingen van december 1986, 1995 en 1996 het algehele beeld van 1980-99 sterk beïnvloeden, is de trend ook berekend zonder deze jaren (figuur 8). Opmerkelijk genoeg blijkt dan, dat ook zonder de uitschieters het aantal Veldleeuweriken in de jaren tachtig en negentig significant gestegen is met

Figuur 8. PTT-index van de Veldleeuwerik in december 1980-99. Drie tellingen die sterk zijn beïnvloed door vorsttrek van de soort (1986, 1995 en 1996) zijn zwart weergegeven. De lijn die de trend weergeeft is berekend over de overige jaren.

een gemiddelde van 7% per jaar. Het lijkt er dan ook op dat er toch sprake is van een positieve aantalsverandering, terwijl we net zagen dat de broedpopulatie afneemt. Deze toenemende winteraantallen zouden te maken kunnen hebben met verschuivingen in de trekstrategie van Veldleeuweriken. Zo is het niet ondenkbeeldig dat de toename vanaf 1988 ingegeven wordt door de lange serie zachte winters (tot 1995/96), waardoor Veldleeuweriken geen noodzaak hadden weg te trekken en mogelijk in steeds grotere aantallen in ons land zijn blijven hangen.

Arjan Boele

Veldleeuwerik (Elwin van der Kolk)

